

„— Hatalmas nyárfák nőnek ott... három ember sem érné körül a törzsüket... gyönyörű fák... Augusztusban az aljukat már avarréteg borítja... s ilyenkor a Begának olyan különös, sajátos illata van...

— Na jó... hagyjuk a lírát.

— A próza: néhány rendőr felismerte, és utánavetette magát. Sosem ért át a másik partra.”

Az effajta, szövegen átütő lírai elkalandozást, még ha a későbbiekben korrigálódik is, semmiképpen sem tarthatjuk hiteles elbeszélői álláspontnak. A továbbiakban ilyen részletekkel nem találkozunk. Ellenkezőleg, a szerző döbbenetesen kifejező tömondatokat alkalmaz, és *tragikus realizmusának* éppenséggel az elhallgatás, a sejtetés lesz legfőbb erénye.

Szerkezetileg a *Magamon átszűrve* a keretes elbeszélések körébe tartozik. A szerzőnő a visszaemlékezések adekvát formáját választotta, s a regény cselekményét azzal indítja, hogy visszatér az egykori gyűjtőtáborhoz, felidézi az ott történeteket. A Banjica táborban töltött idő újraelélese újabb keretbe foglalja azt az időt, amely a táborba kerülését megelőzi. Az olvasónak szerencsés módon nem kell végigjárnia a kettős bevezetés után a kettős befejezés útját, a regény azzal zárul, hogy a hősnő kiszabadul, hazaérkezik, azaz csupán a másodlagos keret zárul le.

Rokonszenves Burkus Valéria írói magatartása, amikor lemond az érdekesség és a naturalizmus durva támpontjairól, amelyek önkéntelenül kínálkoznak a téma kapcsán. A hatásvadászat olcsó eszközei és a feltárás, leleplezés szándéka helyett az egyszerűséggel, a pozitív értelemben vett külsőségekkel, a partikulárisal, az események szubjektív megélésével igyekszik mélyre hatni ez a kisregény.

FEKETE J. József

ÉRTÉKES NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

Ujvári Zoltán: *Népszokás és népköltészet*. Válogatott tanulmányok, Alföldi Nyomda, Debrecen, 1980

Ujvári Zoltán jeles néprajztudós vaskos könyve negyedszázados kutatómunka eredményét tárja az olvasó elé. Érdeklődésének előterében a népszokások és a népköltészet különböző műfajainak vizsgálata áll; ezen belül pedig fokozott szerepet juttat az interetnikus kapcsolatoknak, a kulturális elemek átadásának, átvételének. Több fejezet előterében a szokások kapcsolatának területi és történeti összefüggései állnak. A népi kultúra kutatóinak egyik legfontosabb feladata Ujvári szerint, hogy megfigyelje, „hogyan fejlődött, alakult műveltségünk és az átadás-átvétel sok évszázados bonyolult folyamatában, hogyan lettünk »európai magyarra«; a magyar nép kultúrája milyen sajátos jegyekkel jellemezhető, amelyek összességében elválasztják a környező népektől, de amelyek rész-

leteiben összekapcsolják a Kárpát-medence — és tovább Európa — népeivel.” Tanulmányaiban ezt a szempontot a szerző egy pillanatra sem látszik elfeledni.

A *Népszokás és népköltészet* tanulmányai zömében a népszokások és hiedelmek vizsgálatával foglalkozik, melyek állandó változásban vannak, s e változások mögött gazdasági, társadalmi erők működését, művelődéstörténetünk szakaszait figyelhetjük meg. A *Népszokások interetnikus kapcsolatairól a Kárpát-medencében* című tanulmányban Ujvári megállapítja, sőt bizonyítja is, hogy noha a magyar népszokások és néphiedelmek kapcsolatának vizsgálatában visszatérő következtetés, miszerint a magyarság szokásainak és hiedelmeinek jelentékeny részét a környező szláv népektől vette át (Róheim Géza azt állította, hogy a „magyar néphit szláv néphit”), figyelembe kell venni a migrációs folyamatokat, a kolonizációt, és különös figyelmet kell fordítani a Kárpát-medence területén élő népek gazdasági és társadalmi fejlődéséből fakadó eltérésekre, különbségekre. Példának a mezőgazdasági hagyománykör szokásait említi, ahol a honfoglalás előtti és a honfoglalás után kialakult földművelési kultúrára kell figyelni. Az agrártudományok szempontjából két nagy hatásról kell szólni, amely a szókimondásban erőteljesen tükröződik: a török és szláv hatás. Mint ismeretes, a honfoglalás előtti századokban a magyarság török népcsoportokkal került kapcsolatba, így a török jövevényszavak a földművelésnek szinte egész menetét felölelik (eke, sarló, búza, szérű, szőlő, bor, alma, dió stb.), ami azt igazolja, hogy a magyarságot ezek a népek tanították a földművelésre. A földművelés szónagyának egy része (szántás, vetés, aratás) a bolgár—törökkel való kapcsolatból származtatható. A honfoglalással a magyarság bekapcsolódott a nyugati kulturális körbe, melynek hatására gazdasági élete, szellemi világa átalakult. Az új hazában új gazdasági formákkal ismerkedett meg. Valójában a korábban megismert földművelési kultúra a máig kimutatható legnagyobb hatást a honfoglaláskor, illetve az azt követő egy-két évszázad folyamán kapta. És itt elsősorban a szláv befolyásról kell szólni.

A magyar mezőgazdasági munkások külföldre való vándorlása — a személyek migrációja az átadás-átvételt illetően lényegében a szokások migrációját jelenti, ami gyakran a kolonizációval is kapcsolatban áll. Ilyen pl. Bacchus, a Tokaj-Hegyalján a szüreti felvonulás jellegzetes alakja népies elnevezése a *bakus*, *baksus*. Magyar nyelvterületen, sőt Pannóniában sem ismeretes ez a szokás, ami arra enged következtetni, hogy iskoladrámák hatására alakult ki, vagy idegen néphagyományból jutott átvétel nyomán a szőlőművelés körébe. Tokaj-Hegyaljára német (sváb) bodnárok települtek, akiknek céhszokásához tartozott Bacchus és a tánc. Amikor elmagyarosodtak, a tradíció magyar szokásként ismétlődött évenként, amely napjainkban is a kedvelt szüreti szokások közé tartozik. Ujvári ezt úgy magyarázza, hogy megfigyelései során a magyar hagyo-

mányokban az idegen eredetűnek tartott szokások és hiedelmek jelentékeny része nem átvétel, hanem a hagyomány hordozóival együtt a kolonizáció révén magyarrá vált hagyomány.

Figyelmet érdemel az *Esővarázsló szokások és rítusok* című tanulmány is, amely az agrárrítusok körébe tartozó néphagyományok között mágikus tevékenység; szertartás az esővarázslásra, eső előidézésre; tehát a rítus célja az időjárás megváltoztatása. Különösen a balkáni népek hagyománya gazdag e tekintetben. A görögök nagy szárazság idején gyermekcsoportot küldenek a határbeli kutakhoz és forrásokhoz. A csoport élén virágokkal díszített lány halad, akit társai vízzel hintenek le. Ez alatt sajátos dalt énekelnek, és esőért könyörögnek. Ehhez hasonló a szerbhorvát *dodola* szokás, melyet egy 1867-es magyar feljegyzésben így írtak le: hosszú szárazság esetén házról házra vezették a *dodolat*, akinek meztelen testét zöld ágakkal fonták körül. Két társa a következő éneket énekelte: „O Dodolo, Dodolo, / Šta bi tebi valjalo, / Jedna kanta vodice, / I od Boga kišice.” Ezalatt a házakból vizesedénnyel jöttek ki, és a vizet a *dodolára* öntötték, ezzel akarván szimbolizálni, hogy úgy esék az eső a mezőre, amint a *dodolára* hullnak a vízcseppek. Ujvári ebben a tanulmányban a szlovén, román (*paparuda*) esővarázslást is bemutatja, valamint a horvát, illetve szlovén Zeleni Jurij — Zöld György — szokást ismerteti, melyben szintén mágikus tevékenység nyilvánul meg, amellyel a szántóföld termékenységét, az állatok védelmét, egészségét akarják elérni. (A Zeleni Jurijról tört zöld ágat mezőn, kertben, istállóban helyezik el.)

A *kakasütés szokásai és a kakaskultusz* a kötet legterjedelmesebb tanulmánya. Ujvárit itt is az átadás-átvétel problémája érdekli elsősorban, pontosabban, azok a tényezők, amelyek az átvétel folyamatát megindítják, majd a befogadást és az átvett elemek megszilárdulását eredményezik. A vizsgálandó szokás — a *kakasütés, kakaslefejezés* — részben időhöz, részben alkalomhoz kötött, ma már kihalóban levő népszokás a magyarságnál. Példák egész seregével bizonyítja a folklorista a *kakasütés* Európában és Európán kívül való széles körű elterjedését. A hagyományok összevetéséhez, a magyar *kakasütés* eredetkérdéséhez, de a funkcionális vizsgálathoz is szükséges, hogy a formákat és az alkalmakat figyelembe véve állapítsuk meg a *kakasütés* széles körű hagyományában az egymástól különálló és önálló csoportokat. Az eredmény, hogy a magyar hagyományban főleg a farsang, húsvét, lakodalom és aratás alkalmi a *kakasütésnek*; a nem magyar népeknél pedig mélyebb a tradíció (a szászoknál különböző jeles napokhoz is kapcsolódik a szokás; a délszlávoknál népi játékok között is ismert; a balkáni népeknél a kakas építői áldozati szerepe nagy stb.). Ahhoz tehát, hogy egy idegen népszokás elfogadásra és gyakorlásra találjon, az átvevő nép hagyományában lenni kell számos olyan elemnek, amelyre, mint tartópillérre az adott népszokás ráépülhet. A magyar néphagyományban jelentékeny számú *kakas-*

sal kapcsolatos hiedelem élt századokkal korábban. (Ipolyi a *Magyar mytologiájába* [1854] a címszavak közé felvette a kakast is.) A kakaskultusz anyagát vizsgálva tehát azt tapasztalhatjuk, hogy a néphagyomány rendkívül gazdag ebben a tekintetben. A kakas a néphitben rossz szellem, de ugyanakkor gonoszűző is lehet; a kakaskukorékolásnak sok jelentést tulajdonít a néphit; a kakas révén lehet jóslni a vendég érkezésére, esőre, tűzesetre, halálesetre, ezenkívül sok közmondás eredője, szívesen szerepeltetik állatmesékben, mondákban és népdalokban is. A kakasnéphit az egész népre kiterjed, míg a kakasütés elszigetelt jelenség. A kakasnak mint a termékenység szelleme megtestesítőjének azért kell meghalni, hogy termékenysége vérével visszajusson a földbe. Ujvári a komplex vizsgálat alapján megállapítja, hogy a magyarság a kakasütés szokását valószínűleg a XVIII. században vette át a vele együtt élő népektől, a szászoktól, illetve németektől és a szlovákoktól. A kakasütés szokásának átvételét pedig a magyar hagyományban meglévő kakassal kapcsolatos hiedelmek segítették elő.

Mitikus lények a mezőgazdasági hagyományban című tanulmányában Ujvári arra a sok vitát kiváltó kérdésre válaszol: ismeretesek voltak-e olyan mitikus alakok, szellemlények, amelyek a földművelési kultúrával, a természetű növényekkel álltak kapcsolatban? A kutató itt is komplex vizsgálatot végez, a jelenségeket, a mezőgazdasági szokások egyes elemeit, formáit a szokáskör egészének az összefüggéseibe állítja, sőt a funkcionális értelmezésekhez a néphagyomány minden pontjára kiterjeszti a figyelmét. Így mutatja be többek között az aratáskor megjelenő *délibábot*, melynek megjelenése gazdag termésre utal; a délszlávoknál az utolsó kévét nevezték *babának*. Az európai néphagyomány rendkívül gazdag az aratási szokások és hiedelmek tekintetében. E hiedelmek szerint egy mitikus lény benne ül a vetésben, illetve a mezőn tartózkodik, és főleg aratás idején jelenik meg. A velük kapcsolatos rítusoknak a legfontosabb célja: az erő átmentése az egyik vegetációs periódusból a másikba. A szalmabábu és más antropomorf figura szintén ismeretes az európai népeknél, akárcsak a teriomorf lények, mint a medve, nyúl, farkas, kakas, fűrj — valamennyi a termékenységet jelképezi. Nem véletlenül jöttek létre egy-egy aratási szokásban, hanem valamilyen hiedelem, mitikus elképzelés kifejezői, szimbólumai; személynek, embernek a megjelenítői. A mezőgazdasági szokásokat és hiedelmeket sem vizsgálhatjuk a szomszédos és távolabbi népek hagyományának ismerete nélkül.

A *Virág a magyar népi kultúrában* című tanulmányban a virág szerepéről ír, mely különösen fontos volt a népi gyógyításban, a kultikus tevékenységekben, a néphiedelemben, a népszokásokban, a népköltészetben, de megfigyelhetjük a népművészet valamennyi ágában is.

A XVI. századtól gazdag kéziratos énekes- és verseskönyvek hagyományát követi az irodalomtörténet, melyeknek terjedését még a könyv-

nyomtatás sem szüntette meg. Dalok, nóták, balladák változatai kerültek a kéziratos könyvekbe, de találkozunk hazafias költeményekkel, háborús versekkel és naplókcal is. Ujvári bemutatja a kéziratos vőfélykönyveket, lakodalmi rigmusokat, búcsúztatókat. A *Mennyből jött levél* pedig igazi csemegéje ezeknek a szövegeknek, mely finom szatíra formájában a kereszténységről mond ítéletet. Hősnője, Czenkné, a parázna és kacér asszony „beveszekedi” magát a mennyországba, hiszen tőle sokkal bűnösebbek is vannak ott. Néprajzi szempontból a szövegen végighúzódo antiklerikális szemlélet lényege. A könyv utolsó tanulmánya az *Imádság-travesztiák* is azt bizonyítják, hogy az irodalmi hatások, inspirációk nyomán milyen jellegzetes népköltési alkotások jöttek létre.

Ujvári Zoltán válogatott néprajzi tanulmányaiban a legösszettebb problémákat is világos, értelmes stílusban írja le; szövegei a nem szakember számára is olvasmányélményt jelentenek. Gazdag nemzetközi szakirodalomra és szokásanyagra támaszkodva komplex elemzésekkel igazolja, hogy a néprajzi anyag értéke csak az összehasonlító módszer alkalmazásával realizálható; nem elég egyetlen nép szellemi kincseit ismerni a mélyreható következtetések, szabályok levonásához.

VAJDA Zsuzsa

EGY HASZNOS KÉZIKÖNYVRŐL

Mutató az Ethnographia 1940—1969. évfolyamához. Összeállította Tátari Zsuzsanna. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982

A segédkönyvek általában nem tartoznak az olyan kiadványok közé, amelyekért kifejezettebb módon megveszne az olvasóközönség. Egy repertórium, bibliográfia, mutató leginkább szerényen meghúzódik a sikerkönyvek között, s lesi azt a pár tucatnyi megszállottat, aki éppen arra vetemedik, hogy egy-egy tudományszak, egy-egy részletkérdés vagy akár csak egy adat vagy pontosan idézendő mellékmondata kedvéért hosszasan hajlandó pásztázni a nevek, évszámok, évfolyamok szemgyötrő rengetegében, hogy aztán örömujjongva — újabb hosszú turkálással — ásatag folyóiratévfolyamok porfelhőjében fuldokolva megjelje a keresett cikket. Hát igen, ilyenek a „philológok”, „a szellem bogarásza”, „áhitatosai a jelentéktelennek”, legyinhetnek a más előjelű szórakozás kedvelői, ha netán eszükkbe jut Babits némely regényhőse.

Az alanyibb hangulatú málázónak elképzelhetően más egyebek is eszébe juthatnak, ha éppen kísérlet írásába fog, s nem egy frissen megjelent mutatóról szeretne meleg hangon megemlékezni. Mellőzve tehát a továbbiakban a lírai kicsengéseket, utaljunk itt a Magyar Néprajzi Társaság — az alapíttatásakor, a ferenczjósokai „boldog békeidők” XIX. századának utolsó negyedében Magyarországi Néprajzi Társaság — *Ethnogra-*